Jismoniy va yuridik shaxslarning daromadini soliqqa tortishni optimallashtish

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi PhD., prof. **M.Q. Sabirov**

Annotatsiya. Mazkur maqolada jismoniy va yuridik shaxslarning daromadlarini soliqqa tortish tizimini optimallashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan.Tadqiqotda daromad solig‘i bazasini aniqlash, soliq yukini adolatli taqsimlash, soliqqa tortish mexanizmlarini soddalashtirish hamda soliq ma’murchiligini raqamlashtirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, jismoniy shaxslar daromadlarini deklaratsiyalash tizimini takomillashtirish, yuridik shaxslar foydasini soliqqa tortishda imtiyoz va preferensiyalardan samarali foydalanish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish hamda budjet daromadlari barqarorligini ta’minlash yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida daromadlarni soliqqa tortish tizimini optimallashtirish orqali soliq to‘lovchilar faolligini oshirish, soliq tushumlari barqarorligini ta’minlash va iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy shaxslar daromadi, yuridik shaxslar foydasi, daromad solig‘i, foyda solig‘i, soliqqa tortish, soliq bazasi, soliq yuki, soliq ma’murchiligi, soliq imtiyozlari, yashirin iqtisodiyot, budjet daromadlari, soliq tizimini optimallashtirish.

Jahon amaliyotida davlat budjeti daromadlarini barqaror shakllantirish, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish hamda soliq to‘lovchilar uchun qulay fiskal muhit yaratishda daromadlarni soliqqa tortish tizimi muhim o‘rin tutadi. Jismoniy va yuridik shaxslarning daromadlarini soliqqa tortish mexanizmi nafaqat davlat moliyaviy resurslarini shakllantirish vositasi, balki aholi daromadlarini tartibga solish, tadbirkorlik faolligini qo‘llab-quvvatlash va investitsion muhit jozibadorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Shu bois daromadlarni soliqqa tortish tizimini optimallashtirish bugungi kunda soliq siyosatining dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda soliq tizimini isloh qilish, soliq yukini maqbullashtirish, soliq ma’murchiligini soddalashtirish va raqamlashtirish borasida keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, jismoniy shaxslar daromadlariga solinadigan soliq stavkalarining soddalashtirilishi, yuridik shaxslar foydasini soliqqa tortishda zamonaviy mexanizmlarning joriy etilishi, elektron soliq xizmatlari ko‘lamining kengayishi soliq to‘lovchilar uchun qulay sharoit yaratmoqda. Biroq amaliyotda daromadlarni to‘liq hisobga olish, yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish, soliq bazasini adolatli aniqlash, imtiyozlardan samarali foydalanish hamda soliq tushumlari barqarorligini ta’minlash bilan bog‘liq ayrim muammolar mavjud.

Jismoniy shaxslarning daromadlarini soliqqa tortishda daromad manbalarining xilma-xilligi, norasmiy bandlik, o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar faoliyatini hisobga olish, deklaratsiyalash tizimini rivojlantirish kabi masalalar alohida ahamiyat kasb etadi. Yuridik shaxslar foydasini soliqqa tortishda esa soliqqa tortiladigan bazani to‘g‘ri aniqlash, xarajatlarni tan olish mezonlari, soliq imtiyozlarining iqtisodiy samaradorligi, investitsion faollikka ta’siri va soliq nazoratining zamonaviy usullarini qo‘llash muhim hisoblanadi. Mazkur jihatlar daromadlarni soliqqa tortish tizimini ilmiy asosda takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Ushbu tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundaki, jismoniy va yuridik shaxslarning daromadlarini soliqqa tortishni optimallashtirish orqali davlat budjeti daromadlarining barqarorligini ta’minlash, soliq to‘lovchilar manfaatlari va davlat fiskal manfaatlari o‘rtasida muvozanatga erishish, shuningdek, iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish imkoniyati yuzaga keladi. Shu nuqtayi nazardan, daromad solig‘i va foyda solig‘i mexanizmlarini kompleks tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

1-jadval.

Jismoniy va yuridik shaxslarning daromadlarini soliqqa tortishni optimallashtirish bo‘yicha asosiy ko‘rsatkichlar

№	Ko‘rsatkich	Soliqqa tortish yo‘nalishi	2024-yil ko‘rsatkichi	2023-yilga nisbatan o‘zgarish	Optimallashtirish bo‘yicha ilmiy xulosa
1	Respublika bo‘yicha jami soliq tushumlari	Umumiy fiskal baza	199,5 trln so‘m	+20,2 %	Soliq tushumlarining o‘sishi daromadlarni soliqqa tortish bazasini kengaytirish va ma’murchilikni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.
2	Daromad solig‘i tushumi	Jismoniy shaxslar daromadi	35 391,4 mlrd so‘m	+18,3 %	Jismoniy shaxslar daromadlarini to‘liq hisobga olish, deklaratsiyalash va raqamli monitoring tizimini rivojlantirish muhim.
3	Daromad solig‘i to‘lovchilari soni	Jismoniy shaxslar	5 720,8 mingta	113,8 %	To‘lovchilar sonining ortishi soliq bazasi kengayayotganini bildiradi; bunda imtiyozlarni manzilli qo‘llash maqsadga muvofiq.
4	O‘zini o‘zi band qilgan shaxslar soni	Jismoniy shaxslar daromadi	4 471,8 mingta	+76,5 %	O‘zini o‘zi band qilganlar daromadini soddalashtirilgan tartibda hisobga olish yashirin iqtisodiyotni qisqartirishga xizmat qiladi.
5	Foyda solig‘i tushumi	Yuridik shaxslar foydasi	52 663,5 mlrd so‘m	+29,1 %	Yuridik shaxslar foydasini soliqqa tortishda xarajatlarni tan olish tartibi, imtiyozlar samaradorligi va soliq nazoratini takomillashtirish zarur.
6	Foyda solig‘i to‘lovchilari soni	Yuridik shaxslar	201,0 mingta	106,0 %	Foyda solig‘i to‘lovchilari sonining o‘sishi yuridik shaxslar

					faoliyatini rasmiylashtirish va soliq intizomini oshirish bilan bog‘liq.
7	Yangi ro‘yxatdan o‘tgan yuridik shaxslar	Yuridik shaxslar daromadi	77,2 mingta	—	Yangi tashkil etilgan subyektlar uchun soliq maslahatlari, elektron xizmatlar va yengillashtirilgan ma’murchilik tizimi muhim hisoblanadi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jismoniy va yuridik shaxslarning daromadlarini soliqqa tortish tizimini optimallashtirish davlat budjeti daromadlari barqarorligini ta’minlash, soliq bazasini kengaytirish hamda soliq to‘lovchilar uchun qulay fiskal muhit yaratishda muhim ahamiyatga ega. 2024-yilda respublika bo‘yicha jami soliq tushumlari 199,5 trln so‘mni tashkil etib, 2023-yilga nisbatan 20,2 foizga oshgani soliq siyosati va ma’murchiligini takomillashtirish natijalari ijobiy ekanligini ko‘rsatadi.

Tahlillar daromad solig‘i va foyda solig‘i bo‘yicha tushumlar o‘sib borayotganini ko‘rsatmoqda. Xususan, 2024-yilda daromad solig‘i tushumi 35 391,4 mlrd so‘mni, foyda solig‘i tushumi esa 52 663,5 mlrd so‘mni tashkil qilgan. Bu esa jismoniy shaxslar daromadlarini hamda yuridik shaxslar foydasini soliqqa tortish mexanizmlarini yanada adolatli, shaffof va raqamli asosda tashkil etish zarurligini anglatadi.

Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortishda norasmiy bandlikni qisqartirish, o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar faoliyatini to‘liq hisobga olish, deklaratsiyalash tizimini bosqichma-bosqich rivojlantirish va soliq ma’murchiligini raqamlashtirish ustuvor yo‘nalishlardan hisoblanadi. 2025-yil 1-yanvar holatiga o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar soni 4 471,8 ming nafarga yetgani ushbu yo‘nalishda soliq bazasini kengaytirish imkoniyatlari mavjudligini ko‘rsatadi.

Yuridik shaxslar foydasini soliqqa tortishda esa soliqqa tortiladigan bazani to‘g‘ri aniqlash, xarajatlarni tan olish mezonlarini takomillashtirish, soliq imtiyozlaridan samarali foydalanish va soliq nazoratining zamonaviy usullarini qo‘llash muhimdir. Shuningdek, yangi ro‘yxatdan o‘tgan yuridik shaxslar uchun elektron xizmatlar, maslahat tizimi va soddalashtirilgan soliq ma’murchiligini kengaytirish tadbirkorlik subyektlarining qonuniy faoliyat yuritishini rag‘batlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi.
2. O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining soliq ma’murchiligini takomillashtirish va iqtisodiyotda yashirin aylanmani qisqartirishga oid farmon va qarorlari.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining soliq tizimini raqamlashtirish va soliq ma’murchiligini soddalashtirishga oid qarorlari.
5. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. 2024-yil yakunlari bo‘yicha factbook. Toshkent, 2025.
6. Musgrave R.A., Musgrave P.B. Public Finance in Theory and Practice. McGraw-Hill.
7. Stiglitz J.E., Rosengard J.K. Economics of the Public Sector. W.W. Norton & Company.